

**ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ПЕРСОНАЛЬНИЙ СТАН:
ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

У статті розглянуто проблему толерантності як персонального стану. Толерантність може бути істинною та удаваною. Толерантність може символізувати початок відкритості Іншому, яка збагачує новими сенсами, або такою, що ставить під сумнів автентичність та стабільність персональних конструкцій. Дано інтерпретацію толерантності для нарцисичного типу особистості, який є сучасним культурним характером.

Поняття толерантності розглядається в декількох значеннях: як терпимість до чужих думок, симпатія або великодушне ставлення до вірувань чи діяльності, які відрізняються або суперечать прийнятним у даному суспільстві або колі осіб, також як активна позиція, націлена на розуміння іншої сторони, на діалог, на компроміс. Сучасність відзначена зростанням інтересу до феномена толерантності, що пов'язане в першу чергу із процесами глобалізації і, як наслідок, зростаючою взаємозалежністю окремих суб'єктів людського співтовариства. Постмодерні тенденції окреслили руйнування ціннісних метаконструктів, що спричинило появу поліфонії змістів як відсутність монополії на істину. Також посилення ситуації "зіткнення цивілізацій" (С. Хантингтон) сприяє росту розуміння того, що без діалогу неможливе знаходження адекватних рішень. Тут інтерес до толерантності виникає як реакція захисту людства від небезпеки самознищення.

Взаємопроникнення культур, змішання національних груп веде до необхідності їхньої толерантної взаємодії. Існуючі розходження в системі соціальних, моральних, етичних норм, звичаїв і традицій продукують поділ на своїх і чужих. Для раннього періоду людської історії була характерна групова єдність, що було необхідною умовою виживання племені, і тверді межі, що відокремлюють від інших племен. Поглиблення даної ситуації відбувалося в історії тоталітарних співтовариств. Сучасність надає людині можливість іншого існування: демократичне суспільство й прозорі групові кордони вимагають персональних інтенцій по типу толерантності.

Для наукових публікацій з цієї теми характерна розмаїтість підходів до розуміння даного феномена, трактувань толерантності, методологічних установок самих дослідників і здійснених ними наукових розробок. Наприклад, В.А. Лекторський розглядає чотири можливі моделі толерантності, яким відповідають деякі реально існуючі філософські концепції [1: 46-54]. Перша розглянута модель – толерантність як байдужність – при такому її розумінні виступає як байдужність до існування різних поглядів і практик, тому що останні розглядаються в якості неважливих перед особою основних проблем, з якими має справу суспільство. Наступна модель – толерантність як неможливість взаєморозуміння: у цьому випадку це повага до іншого, якого "я" разом з тим не може розуміти й з яким не може взаємодіяти. Третя виділена модель – толерантність як полегкість: необхідність терпіти погляди, неспроможність яких очевидна для мене, але вступати в критичну дискусію не має смислу. І остання – толерантність як терпимість, як розширення власного досвіду й критичний діалог. У цьому випадку толерантність є повага до чужої позиції, що сполучається з установкою на взаємні поступки в результаті критичного діалогу [1: 46-54].

У психології толерантність розуміється як установка ліберального прийняття моделей поведінки, переконань і цінностей інших. Цей термін використовується з позитивними конотаціями в тому розумінні, що толерантність включає енергійний захист цінностей інших і визнання плюралізму, а також що дійсно толерантна, терпима людина буде протистояти будь-якій спробі перешкодити їхньому вільному вираженню. При цьому дане поняття несе невизначено негативний зміст, який припускає, що толерантність є свого роду неприродною помірністю або смиренністю з поведінкою, переконаннями й цінностями інших. Це може бути пов'язано зі здатністю виносити стрес, напругу, біль і т.д. без серйозної шкоди. У роботі "Соціокультурна толерантність – її суттєві характеристики" Д.В. Зинов'єв [2] пропонує концепцію толерантності, засновану на персональних якостях індивіда. Інтолерантність заснована, з його погляду, на тріаді ворожості: гнів, відраза, презирство. Толерантність же, відповідно, повинна бути заснована на тріаді прийняття: повага, симпатія, доброта.

У науковій літературі толерантність осмислена і як переважно позитивний феномен, і як можливість негативу: наприклад, може розумітися як безпринципність. Розгляд відбувається на декількох рівнях: на соціальному й політичному, як релігійна проблема, філософська, психологічна. Аналізуючи різні підходи й точки зору в розумінні толерантності, можна виділити дві основні лінії. По-перше, толерантність як відповідь на вимоги зовнішнього середовища: необхідність взаєморозуміння, компромісу думок і рішень при присутній актуально корінній розбіжності. У цьому випадку толерантність виступає як *норма соціальної дії і як політична необхідність*. По-друге, толерантність розуміється як *внутрішня ціннісна установка* людини, і це пов'язано з філософсько-

антропологічним і філософсько-психологічним аналізом даного феномена. Даний підхід має особливу значимість, оскільки в цій інтерпретації толерантність виступає як стан духовного життя людини, як персональна інтенція. І тут неважливо, чи має толерантність широке поширення або, навпроти, вона досить рідка (що представляється більш ймовірним). Набагато більш важливим є те, що в толерантності людина відкриває своє індивідуально-особистісне буття, здійснює себе як людину. Тому опис й осмислення толерантності як персонального стану людини є актуальним для філософської думки. У зв'язку із цим метою статті виступає осмислення толерантності як персонального стану людини за допомогою філософсько-психологічного аналізу.

У філософсько-психологічному ключі поняття толерантності прямо пов'язане з поняттям діалогу – взаємодією між сторонами комунікації, в результаті якої відбувається розуміння. Сторонами діалогу виступають Я та Інший. Людина як суб'єкт й як особистість не існує без Іншого, тієї одиниці, тієї точки відліку, що дає уявлення про виміри людини в його порівнянні із собою подібним. Інший необхідний для існування індивіда як самості й індивідуальності, що можуть бути вирощеними тільки лише в безпосередньому контакті з Іншим.

Ж.П. Сартр у своїй філософії визначає Іншого, як того, хто "засновує моє буття, у тій мірі, у якій воно існує у формі "наявного", Інший володіє таємницею, що я таке" [3: 96]. "Щоб я був тим, чим Я є, досить, щоб Інший дивився на мене" [3: 285]. Нерелексивна свідомість не може містити Я, але для рефлексивної свідомості Я представлено лише завдяки своїй об'єктності для Іншого.

Те, що суб'єктивізація або знаходження ідентифікаційного образу відбувається у зв'язку з Іншим, осмислене в постмодерністських міркуваннях. У своїй роботі "Мішель Турн'є й світ без Іншого" Ж. Дельоз [4] розкриває тему Іншого, аналізуючи роботу Турн'є "П'ятниця або тихоокеанський лімб" – версію історії Робінзона. У розумінні Дельоза Інший не виступає якоюсь структурою серед інших у полі сприйняття, як, наприклад, у Сартра. Інший спричиняє ціле поле й функціонування цілого. Інший робить можливим саме сприйняття (Він, не Я), бо він – це структура можливого. "Коли я у свою чергу й на свій рахунок осягаю реальність того, що виражає Інший, мені залишається тільки пояснити Іншого, розвинути й реалізувати відповідний можливий світ. Вірно, що Інший уже дає деяку реальність згорнутим їм можливостям – саме розмовляючи. Інший, це існування згорнутого можливого. Мовна діяльність, це реальність можливого як такого Я, це розвиток, пояснення можливих, процес їхньої реалізації в актуальне". "Інший як структура, це вираження можливого світу, це те, що виражає збагнене як ще не існуюче поза тим, хто його виражає" [4]. Більш того, на думку Ж. Деріда відрефлексований у постмодерністських інтенціях децентрований суб'єкт (або фрагментована людина) може бути зібраний і структурований тільки за допомогою Іншого.

У цій ситуації *толрантність як персональна інтенція може символізувати собою, з одного боку, відкритість Іншому як майстрові моєї суб'єктивності, з іншого боку, як таку, що ставить під сумнів існування мого вже викоханого Я.* При цьому індивідуально-особистісними характеристиками толерантності будуть можливість приймати іншу людину у всьому різноманітті його індивідуальності, емпатія як уміння бачити світ очима іншого, вслуховування й відчування при збереженні власної автентичності (тут – відповідність самому собі, тобто власній ідентичності – прим. автора), здатності залишатися собою як у безпосередніх реакціях, так і цілісній поведінці.

Відкритість Іншому може бути наївною, такою, що не може не бути, що створює мене споконвічно (у плані суб'єктивізації). Вона проявляє себе в ранній період життя людини як сила, що конституює, в дорослому стані як необхідна підтримуюча в плані нарцисизації сучасного індивіда. Стосовно до визначення сучасного соціального характеру нарцисичні прояви характерні для людини нашого часу. У філософських міркуваннях подібні ідеї знайшли своє місце в роботах французьких авторів Ж. Липовецьки й А. Гріна, російського – І. Смирнова й інших.

Фрейд виділяв первинний і вторинний нарцисизм. Первинний нарцисизм проявляється на оральній стадії розвитку, для якої характерне злиття, не-відокремлення себе від світу, або по-іншому, не-відділення світу від себе. Це та ситуація, коли власне тіло й весь оточуючий світ надані потребам дитини, передусє здатності спілкуватися й любити інших. Це природний і необхідний етап у формуванні особистості дитини. Вторинний нарцисизм може проявлятися в дорослих, як розміщення всього об'єктного світу всередині особистості індивіда.

Нарцисизм зберігається протягом усього життя й приймає як здорові, так і патологічні форми залежно від обставин [5: 34-58]. Ці міркування відрізняються від тих, що здоров'я – це обов'язкове подолання первинного нарцисизму (як стверджував Фрейд), і триваюча присутність нарцисизму у вторинній формі розглядається як патологічне, що підлягає викорінюванню.

Нарцисичний розвиток припускає позитивні інвестиції в самого себе. Він може бути спрямований на встановлення й досягнення цілей, збагачення свого внутрішнього світу, на духовне становлення. При цьому значення має мотиваційний фактор. Заняття духовними практиками як самозамилування, творчість як істеріоризація власного життя, не можуть привести в остаточному підсумку до збагачення особистості, лише збільшуючи ситуацію внутрішньої спустошеності Нарциса. Тут може бути доречним згадати відому фразу Станіславського: "Не любіть себе в мистецтві, а мистецтво в собі". Духовність і творчість, покладені в основу для підтримки ілюзії власної винятковості й

величчя, ведуть в остаточному підсумку винятково до розчарування й збільшення проблеми Нарциса. Проте, позитивні інвестиції в самого себе необхідні при нарцисичному розвитку, тому що це дозволяє здійснити найважливіший проєкт Нарциса – конституювання власної ідентичності, що в силу ряду факторів залишається непозначеною для індивіда в його життєвому просторі.

Нарцисичні розлади розглядаються як результат батьківського впливу, позбавленого емпатії, що веде до нездатності сформувавши справжнє почуття власної гідності, яке випливає з любові й прийняття інших, а також становленню такої особистісної структури, в якій видиме причепурювання камуфлює почуття спустошеності й втрату самоповаги. Спілкування батьків зі своїм чадом відбувається по типу спокуси через маніпулювання почуттями дитини. Створюється ситуація, у якій ігнорується дитина як суб'єкт, що є найважливішим чинником неможливості для дитини сформувати власну ідентичність. Спокуса є, по суті, актом продажу батьківського схвалення й прийняття. Причому продаж відбувається непомітно, як би поволі, минаючи прямий вплив, змушуючи через маніпуляції. Як відповідь на подібні інтенції виникає своєрідна структура особистості, яку можна визначити як нарцисичну.

Основна проблема Нарциса – проблема величі – виникає як компенсація незнання власної суб'єктивності. Звідси прагнення до ефектності з використанням елементів демонстративності й істероїдності. Успішна нарцисична особистість виглядає ефектно, але при цьому може зберігатися відчуття штучності, неприродності особистості. Існує й страх викриття: за перебільшеним Я ховаються почуття власної безпорадності й неспроможності, уявлення, що "інші краще мене". Незважаючи на це, прагнення відповідати своєму завищеному ідеалу Я ставить заборону робити помилки, тому для виправдання себе при невдачах використовується обвинувачення інших й обставин. Для нарцисичної особистості характерне прагнення до такого оточення, в якому його будуть приймати, у зв'язку із цим для нарцисів характерна реакція групування. При цьому нарцисичне злиття, повне з'єднання/розчинення в іншій особистості, таке характерне для способу поведінки Нарциса, перемижується з різким відторгненням іншого, приниженням й запобіганням його. Залучити до себе, щоб одержати позитивне підкріплення переживання власного існування й відіпхнути, відчувши себе господарем становища – свого роду садо-мазохізм. Нарцису властива духовна скнарність: використовувати інших для досягнення власних інтересів є підтвердження свого величчя, поза підставами для цього [5: 34-58].

У цьому випадку толерантність можна описувати як псевдотолерантність, відкритість Іншому, прийняття інших думок, цінностей, смислів як необхідність триваючої суб'єктивації. Відсутність самостійного доступу до суб'єктивності, своєму Внутрішньому, дійсної автентичності, що черпається з контакту із Власним, приводить до необхідності шукати фактори підкріплення в зовнішньому світі. Виникає насущна потреба в Іншому, який дарує ідентичність.

Нарцис стурбований пошуками означаючого, яке змогло б дарувати єдність і цілісність. Внутрішня автентична глибина заміняється зовнішніми ідентифікаціями – відсутнє співвіднесення із внутрішнім компенсується надмірним співвіднесенням із зовнішнім. Але відсутність відкритості стосовно Інших відрізає шлях до знаходження цілісності. Звідси стає яким перебільшена тяга сучасного індивіда до дивертисментів, коли використовуються будь-які способи, щоб уникнути зустрічі з порожнечою усередині.

Нарцис запекло шукає Іншого, який любив би його вічно, усуваючи глобальну недостачу себе Нарциса. "Він любить не себе, він любить свій відблиск у сяйві об'єктів" [5: 56]. Дійсна трагедія Нарциса полягає в неможливості покинути себе, нелюбимого, незнайомого, незрозумілого, з одного боку, з іншого боку, прагнення знайти Іншого, який полюбить, впізнає, зрозуміє. Для Нарциса толерантність – спосіб одержати необхідний фактор конституювання суб'єктивності. У цьому випадку відбувається взаємне транслювання позитивного підкріплення іншого Я в псевдотолерантній персональній інтенції. Відбувається взаємне задоволення інфантильних потреб у турботі та втісі.

Псевдотолерантність розкривається в переживанні Нарцисом істинного толерантного відношення як погрози власної суб'єктивності. Толерантність можна інтерпретувати як вихід назустріч Іншому при збереженні власної автентичності, переживання свого акту існування, визнання Іншого, який у кожному разі впливає на нас на інтерсуб'єктивному рівні. Інший може бути тим означаючим, що з одного боку, створює ідентичність Нарциса, але, з іншого – руйнує його концепцію величі, останній притулок його викоханого Я. Інший не тільки створює мене, але й ставить під сумнів те, що є, з мого погляду, моїм. І тому Нарцис існує на протиріччі: прийняти Іншого або втратити себе.

Поява сучасного культурного типу Нарциса продиктовано феноменами постмодерної ситуації: аномічність культури й спокусою як інтенцією суспільства споживання. Нарцисичний характер має свої особливості: істероїдність, інфантильність і відчуження. У загальному значенні це виражається в зміні принципу автономії на принцип незалежності. У силу позначених особливостей він продукує появу проблеми псевдотолерантності. Плюралістичність культури, соціальна установка на толерантність, прийняття, терпимість обертається низьким ступенем селекції культурних і персональних явищ, безпринципністю й всеїдністю сучасних Нарцисів.

Таким чином, толерантність як персональна інтенція можлива лише у випадку прийняття Іншого, по великому рахунку – Нового. Важливим моментом у здійсненні толерантної дії є відсутність асиміляції Іншого/Новим. При цьому в період зближення культур процес взаємодії індивідуальних світів, коли дається голос Іншому, максимально розширює особистісний простір і витягає властиві їм специфічні смисли. Це вимагає глибокої автентичності, що дозволяє витримати випробування Іншим. Конституювання суб'єктивності здійснюється в діалозі з Іншим, але виявляє себе в можливості відтворити внутрішній діалог із самим собою. При цьому моменти відкритості Іншому й моменти самозаглиблення чергуються, що виявляє собою реальність взаємодії людини зі світом.

У філософії діалогу феномен відкритості розроблявся як покладання зв'язку між Я й Ти, взаємодія як автентичне буття. Усвідомлення феномена співіснування Я з іншою особистістю дозволило М. Буберу створити свою концепцію. Основна ідея його міркувань полягає в тому, що Я є не субстанцією, а зв'язком, відношенням з Ти, завдяки чому здійснюється істинне призначення людини. Поняття відкритості глибше й більш інтимне, ніж толерантність. Але можливість відкритості починається, на наш погляд, з толерантної дії або толерантності як ціннісної установки.

Постіндустріальна соціальність форсує ідею безмежного й неосмисленого людськими потребами й цілями виробництва, насамперед, комунікації, в якій швидкість нарощування актів і форм взаємодії набагато перевищує можливість породження смислів. Відсутність смислу при безмежному потенціюванні форм для феномена толерантності обертається відсутністю селекції смислів, що веде до необдуманих дій, які породжують небезпечну ситуацію існування індивіда й суспільства в цілому. Як, наприклад, будівництво мечеті в Мюнхені (у толерантному німецькому суспільстві) при наявності реальної погрози з боку мусульманського світу для західної культури.

Таким чином, нами була розглянута проблема толерантності як персонального стану з позиції філософсько-психологічного підходу. У літературі були виділені різні підходи до розуміння толерантності, в основному, це розгляд толерантності як політичної або соціально-культурної необхідності, а також як внутрішньої установки індивіда. У рамках інтерпретації толерантності відносно нарцисичного типу особистості як сучасного культурного характеру, була сформульована ідея, що толерантність може бути істиною й удаваною (псевдотолерантність). Істинна толерантність символізує початок відкритості Іншому, що збагачує новими смислами. Але вона може ставити під сумнів автентичність і стабільність персональних конструкцій. Псевдотолерантність обумовлена перетвореними формами постіндустріальної комунікації й нарцисичними тенденціями суб'єктивності, проявляючись у низькому ступені селекції культурних і персональних явищ, безпринципністю й всеїдністю сучасних Нарцисів. Це має свої негативні проєкції на соціальну площину і вимагає свого критичного осмислення для філософів, соціологів і політологів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Лекторский В.А. О толерантности, плюрализме и критицизме // Вопросы философии. – № 11. – 1997. – С. 46-54.
2. Зиновьев Д.В. Социокультурная толерантность – её существенные характеристики. <http://res.krasu.ru/paradigma/1/11.htm> от 15.09.2007.
3. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии. – М.: Республика, 2000. – 639 с.
4. Делёз Ж. Мишель Турнье и мир без Другого. <http://anthropology.ru/ru/texts/deleuze/tournier.html> от 14.10.2004.
5. Лэнгле А. Грандиозное одиночество. Нарциссизм как антропологическо-экзистенциальный феномен // Московский психотерапевтический журнал. – 2002. – № 2. – С. 34-58.

Матеріал надійшов до редакції 02.04. 2008 р.

Лубенец Н.В. Толерантность как персональное состояние: философско-психологический аспект.

В статье рассмотрена проблема толерантности как персонального состояния. Толерантность может быть истинной и ложной (псевдотолерантность). Она может символизировать начало обогащающей новыми смыслами открытости Другому или ставить под сомнение аутентичность и стабильность персональных конструкций. Дана интерпретация толерантности в приложении к нарциссическому типу личности, который является современным культурным характером.

Lubenets N.V. Tolerance as a Personal State: a Philosophic-Psychological Aspect.

In this article the problem of tolerance as a personal state is viewed. Tolerance may be the true and the false one. It may symbolize the opening to Another which enriches by new senses or put under uncertainty the authenticity and the stability of personal constructions. The interpretation of tolerance for a narcissistic character as a modern culture character is given.